

Наталія Бірук,
асистент кафедри педагогіки, професійної освіти
та управління освітніми закладами,
Житомирський державний університет імені Івана Франка,
ORCID ID 0000-0003-3013-2015,
shcherbakova_n@ukr.net

ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «НАУКОВА» ТА «ДОСЛІДНИЦЬКА» ДІЯЛЬНІСТЬ

У статті, на основі аналізу наукових джерел та власних досліджень, розглянуто проблему співвідношення понять «наукова» та «дослідницька» діяльності. Проаналізовано законодавчу базу, зокрема, Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність» у питаннях нормативного тлумачення досліджуваних дефініцій. З'ясовано неоднозначність тлумачення досліджуваних категорій, як і більшості категорій, у зв'язку з діапазоном їх вживання – від дитячих досліджень навколишнього світу до світових винаходів видатних вчених, від перших наукових рефератів до наукових праць, що призводять до наукових революцій. Крім того, у статті представлено результати проведеного анкетування за розробленим автором опитувальником, які дозволили розподілити сутнісні ознаки понять «наукова» та «дослідницька» діяльності на два типи, які їх характеризують – як вид діяльності та як процес. Результати підтвердили припущення щодо відсутності спільного знаменника у тлумаченнях досліджуваних категорій, оскільки, на нашу думку, кожен з науковців вкладає у поняття той зміст, який характерний особистому стилю діяльності. Зроблено висновок, що найбільш доцільним для характеристики діяльності професіонала-педагога, педагога-дослідника, науковця є вживання поняття «науково-дослідницька» діяльність.

Ключові слова: наука, наукова діяльність, дослідницька діяльність, наукові установи, дослідництво, науково-дослідницька діяльність.

Наталія Бірук. Проблема соотношения понятий «научная» и «исследовательская» деятельность

В статье, на основе анализа научных источников и собственных исследований, рассмотрена проблема соотношения понятий «научная» и «исследовательская» деятельность. Проанализирована законодательная база, в частности, Законы Украины «Об образовании», «О высшем образовании», «О научной и научно-технической деятельности» в вопросах нормативного толкования исследуемых дефиниций. Установлена неоднозначность толкования исследуемых категорий, как и большинства категорий, в связи с диапазоном их употребления – от детских исследований окружающей среды до всемирно известных изобретений выдающихся ученых, от первых научных рефератов до научных работ, которые приводят к научным революциям. Кроме того, в статье представлены результаты проведенного анкетирования по разработанному автором опроснику, которые позволили распределить сущностные признаки понятий «научная» и «исследовательская» деятельности на два типа, которые их характеризуют как вид деятельности и как процесс. Результатами подтверждено предположение об отсутствии общего знаменателя в толкованиях исследуемых категорий, так как, на наш взгляд, каждый ученый вкладывает в понятие тот смысл, который присущ личному стилю деятельности. Сделан вывод о том, что наиболее целесообразным для характеристики деятельности профессионала-педагога, педагога-исследователя, ученого будет употребление понятия «научно-исследовательская» деятельность.

Ключевые слова: наука, научная деятельность, исследовательская деятельность, научные учреждения, научно-исследовательская деятельность.

Nataliia Biruk. The problem of the «scientific» and «research» activity concepts correlation

The problem of the correlation of «scientific activity» and «research activity» concepts is viewed in the article on the basis of the analysis of the scientific sources and investigation conducted. The legislative framework, in particular, the Laws of Ukraine «On Education», «On Higher Education», «On Scientific and Scientific-Technical Activities» has been analyzed in order to clarify the definitions of these concepts. The

ambiguity of the interpretation of the categories under study, as well as of the majority of categories, has been identified due to the range of their application, which varies from children's exploration of the world to the world's greatest inventions of outstanding scientists, including basic scientific essays and expands up to the industrial revolution-triggering core research papers. In addition, the article presents the results of the questionnaire survey developed by the author, which allowed to divide the essential features of the concepts of «scientific» and «research» activity into two types that characterize them – as a type of activity and as a process. The results confirmed the assumption that there is no common denominator in the interpretations of the categories under study, since, in our opinion, each of the scientists puts into the concept the content that is characteristic of his/her personal style of activity. It is concluded that the most appropriate way to characterize the activities of a professional educator, educator-researcher, and scientist is the use of the «research» activity concept.

Key words: science, scientific activity, research activity, scientific institutions, research, scientific and research activity.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Прогрес, якого досягло сучасне суспільство, визначається значними позитивними змінами у всіх сферах його життєдіяльності. Система освіти не є винятком та спрямована на всебічний гармонійний розвиток особистості професіонала-педагога, готового до інновацій, творчості та який володіє різноманітними засобами науково-дослідницької діяльності.

Правильно організований процес дослідництва у закладі освіти сприяє набуттю високого рівня компетентності, легкій адаптації до швидкоплинних змін життя, створенню власної системи діяльності як з боку педагога, так і з боку тих, на кого цей процес спрямований (учнів, студентів, вихованців, слухачів тощо).

Накопичений століттями досвід розуміння науково-дослідницької діяльності призводить до суперечливих процесів – з одного боку вагоме теоретичне підґрунтя цього процесу, з іншого – складність однозначного тлумачення його складових – «наукової» та «дослідницької».

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми. Науковці присвятили свої численні роботи обґрунтуванню сутності, особливостей (О. Дубасенюк, В. Краєвський, В. Кремень, Н. Ничкало, Н. Побірченко, С. Сисоєва та ін.), методології (Н. Кушнарєнко, О. Микитюк), складових, напрямів, форм і методів (Н. Базелюк, Н. Кічук, Л. Коваленко, О. Мартиненко, Л. Онишук, Л. Султанова та ін.), підходів до організації (Б. Андрієвський, Є. Барбіна, І. Зязюн, З. Курлянд, В. Сластьонін та ін.) науково-дослідницької діяльності. Окремі складові науково-дослідницької діяльності студентів досліджувалися А. Акоповою, Л. Бережнвою, В. Богословським, С. Вітвицькою, О. Ібряною, Г. Кловак, О. Кургановим, Н. Погребняк, З. Слєпкань, Г. Цехмістровою, В. Шейком та багатьма іншими науковцями у різних галузях наукових знань (педагогіка, психологія, філософія, соціологія та ін.). Історико-педагогічний аспект організації науково-дослідницької роботи проаналізовано А. Алексюком, В. Вихрущем, Л. Вовк, М. Євтухом, С. Золотухіною, О. Микитюком, Б. Ступариком, М. Ярмаченком та ін.

Попри широку дослідженість проблеми, вчені по-різному трактують поняття «науково-дослідницька діяльність». Частина обмежується лише поняттям «наукова діяльність» (наприклад, С. Гончаренко, О. Гуменна, В. Кислий, О. Кириленко, О. Крушельницька, В. Письменний та багато ін.) з елементами дослідництва, або «дослідницька» (наприклад, К. Коваль, П. Мороз, І. Попович, С. Сєрова, Н. Фоміна та ін.), яка має носити науковий характер.

Підтвердженням складності у розведенні досліджуваних понять є і представлене у Педагогічній енциклопедії визначення сутності поняття «наука» як сфери дослідницької діяльності, спрямованої на виробництво нових знань про природу, суспільство та інтелект, яка включає в себе всі умови та моменти цього виробництва: учених, їх знання, мотиви та здібності, кваліфікацію та досвід; розподіл та кооперацію наукової праці; наукові установи, експериментальне та лабораторне обладнання; методи науково-дослідницької діяльності, понятійно-категоріальний апарат, систему наукової інформації, а також всю суму наявних знань, які є або передумовами, або засобами, або результатами наукового виробництва [1, с. 354].

Метою статті є обґрунтування дефініцій «наукова» та «дослідницька» діяльність та їх співвідношення.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У своїх розвідках учені оперують низкою понять, які часто застосовують як синоніми до науково-дослідницької діяльності, а саме: *науково-дослідна* (Є. Райхман, Л. Сущенко) – невід’ємна складова навчального процесу закладів вищої освіти, вид творчої пізнавальної діяльності суб’єктів освітнього процесу, яка розвиває здібності до наукового та педагогічного дослідження, самостійність, ініціативу в навчанні, уміння та навички індивідуального і колективного вирішення професійних завдань [2, с. 10]; яка здійснюється як у межах навчального процесу у лабораторії або під час науково-навчального семінару, так і у позаурочний час – виконання курсових та кваліфікаційних робіт, залучення до виконання кафедральних, держбюджетних, госпдоговірних тем, наукових проектів, участь у роботі наукових гуртків, груп, лабораторій; *дослідницько-експериментальна, експериментально-дослідницька, дослідницько-пошукова, пошуково-дослідницька* (Т. Архіпова, К. Архіпова, О. Павленко, Г. Цехмістрова) – яка є складником науково-дослідницької діяльності особистості, допомагає їй заздалегідь підготуватися до обраної професії, творчо застосовувати здобутки науково-технічного прогресу, сприяє ініціативності та самостійності пошуку, поглиблює мислення та знання, впливає на розширення ерудиції.

Новим для української системи освіти є впровадження технологій евристичної освіти, в ході чого здійснюється *евристично-пошукова діяльність* – знаходження, аналіз, загальне осмислення сутності і змісту нової інформації, *евристично-перетворювальна* – вирішує завдання зміни обсягу, перебудови змісту освітнього матеріалу, його згортання і розгортання, систематизації, узагальнення, *конструктивна діяльність* – самостійне створення нового продукту на основі вже відомих або щойно здобутих навчальних елементів та *креативна діяльність* найвищий рівень творчості – сконцентрована на створенні принципово нового для суб’єкта освіти продукту – від його задуму, мети, завдань, засобів і способів діяльності до діагностики й оцінки за науковими критеріями якості [3, с. 13]. Проте, спільним для всіх цих видів діяльності є те, що кожен з них носить науковий характер та результати базуються на певних дослідженнях.

Проаналізувавши законодавчу базу, ми з’ясували, що Законом України «Про освіту» [4] визначено, що «наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність закладів вищої освіти є обов’язковою та невід’ємною складовою частиною їхньої освітньої діяльності». Дослідницька діяльність як дефініція не визначається, але йдеться про дослідницьку інфраструктуру, серед функцій педагогічної ради закладів дошкільної та загальної середньої освіти є розгляд питання впровадження в освітній процес найкращого педагогічного досвіду та інновацій, участі в *дослідницькій, експериментальній, інноваційній діяльності, співпраці з іншими закладами освіти, науковими установами, фізичними та юридичними особами, які сприяють розвитку освіти.*

За законом «третій освітньо-науковий рівень вищої освіти передбачає здобуття особою теоретичних знань, умінь, навичок та інших компетентностей, достатніх для продукування нових ідей, розв’язання комплексних проблем у галузі професійної та/або *дослідницько-інноваційної діяльності, оволодіння методологією наукової та педагогічної діяльності, а також проведення власного наукового дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення.*

Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [5] визначає цілий ряд суміжних понять:

наукова діяльність – інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання нових знань та (або) пошук шляхів їх застосування, основними видами якої є фундаментальні та прикладні наукові дослідження;

науково-організаційна діяльність – діяльність, спрямована на методичне, організаційне забезпечення та координацію наукової, науково-технічної та науково-педагогічної діяльності;

науково-педагогічна діяльність – педагогічна діяльність в університетах, академіях, інститутах та закладах післядипломної освіти, що пов’язана з науковою та (або) науково-технічною діяльністю;

науково-технічна діяльність – наукова діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань для розв’язання технологічних, інженерних, економічних, соціальних та гуманітарних проблем, основними видами якої є прикладні наукові дослідження та науково-технічні (експериментальні) розробки.

Значна увагу приділено поняттю дослідництва у Законі України «Про вищу освіту» [6] (2014 р.) – йдеться і про складову рівнів вищої освіти, і про дослідницько-інноваційну діяльність, дослідницький університет; освітньо-наукова програма магістра обов’язково включає дослідницьку (наукову) компоненту обсягом не менше 30 відсотків.

Тобто в нормативній базі визначають одне поняття за допомогою іншого досліджуваного нами поняття, не відокремлюючи їх.

Окрім того, на сьогодні безпосередньо наукову діяльність в Україні здійснюють:

науково-дослідні і проектні установи та центри НАН України;

науково-дослідні установи системи галузевих академій наук;

науково-дослідні підрозділи та кафедри вищих навчальних закладів (інститутів, академій, університетів);

науково-дослідні, проектні, конструкторські, технологічні та інші установи міністерств і відомств;

науково-дослідні, проектні установи і центри при промислових підприємствах та об'єднаннях; науково-дослідні, конструкторські, технологічні та інші установи і центри, створені на комерційній основі. Отже, навіть у більшості назв використовується поєднання досліджуваних дефініцій.

Таблиця 1.

Сутнісні ознаки понять «наукова» та «дослідницька» діяльність в тлумаченні сучасних науковців

ЯК ВИД ДІЯЛЬНОСТІ	
<i>наукова діяльність</i>	<i>дослідницька діяльність</i>
творча інтелектуальна пошукова дослідницька мотиваційно-розвиваюча інтелектуальна активність особистості (науковця, педагога, дослідника)	творча інтелектуальна пошукова наукова пізнавальна експериментальна прикладна та практична складова наукової діяльності
ЯК ПРОЦЕС	
<i>наукова діяльність</i>	
– отримання, систематизація, аналіз, використання і передача нових наукових знань, знань отриманих у процесі дослідницької діяльності, уявлень, дослідницького, соціально значущого продукту; – вивчення теоретичних положень певної науки або декількох наук, висунення гіпотез, формулювання висновків на основі даних, отриманих в результаті дослідницької роботи; – виготовлення наукового продукту, корисного для поліпшення справ у певній галузі; – усвідомлення та впровадження набутих знань, з метою покращення навчально-виховного процесу; – пошук теоретичних основ, засад та суперечностей, які в подальшому потребуватимуть перевірок на практиці; – одержання знань шляхом цілеспрямованого пізнання закономірностей, що забезпечує вироблення і приведення до системи об'єктивно нових знань про навколишній світ і людей; – процес пізнання законів розвитку природи та суспільства, їх вплив на предмети та явища, їх властивості та відношення, що здійснюється за допомогою логічного та абстрактного мислення; – вивчення наукових джерел у певній галузі, компаративний аналіз термінологічної бази, виокремлення найбільш доцільних ідей та виведення, доповнення, вдосконалення (подальше підтвердження на практиці) власного твердження; – розширення світоглядних характеристик особистості, продукування інноваційних ідей з метою їх практичної реалізації; – здійснюють науковці з метою вирішення актуальної наукової проблеми та розробки методичних рекомендацій для практиків; – результат якої виявляється в різних формах звітності (доповідях, наукових статтях, рекомендаціях, посібниках, підручниках, монографіях, дисертаціях тощо) або у вигляді понять, законів, теорій.	

<i>дослідницька діяльність</i>
– отримання та використання дослідницького, інноваційного продукту, нової інформації; – одержання відомостей про певний об'єкт чи явище у процесі виконання експериментальної роботи з метою їх використання у подальшій професійній чи науковій діяльності; – пошук, вивчення й пояснення фактів, предметів (їх моделей), явищ, процесів дійсності на основі спеціальних стандартизованих методів з метою набуття та систематизації об'єктивно та суб'єктивно нових знань про них; – пошук, підтвердження, узагальнення, систематизація емпіричних, наукових відомостей, їх доведення, репрезентація і поширення; – формування нових знань з обраної проблематики, їх систематизація, узагальнення, творче осмислення та апробація на практиці; – виявлення зв'язків, закономірностей, залежності відносин теорії і практики за результатами експериментальної перевірки; – збір та аналіз даних з метою перевірки гіпотез, які були висунуті в процесі наукової діяльності; – процес накопичення фактажу, що підлягає систематизації та узагальненню за допомогою понять, категорій, критеріїв; – формується у результаті функціонування механізмів пошукової активності й будується на базі дослідницької поведінки; – заглиблення у певну науково-практичну проблему, її доскональне вивчення, підтвердження результатів на практиці та успішне впровадження найбільш актуальних та значущих результатів наукового пошуку; – включення у навчально-виховний процес шляхом використання різних методів дослідження та аналіз отриманих результатів; – підтвердження теоретичних положень, апробація, співставлення та статистична перевірка отриманих результатів; – задоволення пізнавальних потреб людини, результатом якої є нове знання (нею можуть займатися дошкільники, учні, вчителі, батьки, вчені, обдаровані учні, студенти, педагоги, науковці); – сукупність теоретичної та практичної діяльності в межах визначеної теми, мети і завдань, може бути як науковою, так і навчальною; – здійснюють практики з метою вдосконалення того процесу, яким вони займаються; – у ході якої особистість проявляє творчі здібності і передбачає безпосередній перетворюючий вплив на досліджуване явище.

Широко вживаними є означення наукової діяльності як діяльності, спрямованої на всебічне вивчення об'єкта, процесу або явища, їх структури і зв'язків, а також отримання і впровадження в практику корисних для людини і суспільства результатів. А дослідницької діяльності як діяльності, пов'язаної з пошуком відповіді на творче, дослідницьке завдання з наперед невідомим рішенням.

Для з'ясування розуміння сутності досліджуваних дефініцій сучасними науковцями, які працюють у царині дослідництва, нами було проведено анкетування, яке охоплювало близько ста представників вітчизняних науково-педагогічних шкіл – докторів і кандидатів педагогічних наук, а також аспірантів педагогічних спеціальностей, які теж працюють в межах цих шкіл. Результати опрацювання відповідей представлено у таблиці 1.

Важко було розмежовувати ці поняття 30 % досліджуваних докторів педагогічних наук. Взаємопов'язаними ці поняття вважали 19 % досліджуваних кандидатів педагогічних наук, оскільки, на їхню думку, дослідження є елементом наукової праці. Тотожними ці поняття вважали 10 % досліджуваних аспірантів педагогічних спеціальностей.

Отже, як ми бачимо з аналізу проведеного опитування, більшість науковців однозначно визначилися із сутнісними ознаками досліджуваних дефініцій «як вид діяльності», що і наукова, і дослідницька діяльність – це, перш за все, творча, інтелектуальна, пошукова діяльність. Наукова діяльність більш спрямована на отримання й використання нових знань, а дослідницька – на їх практичне застосування. Наукова діяльність, на наш погляд, неможлива і не має сенсу, без досліджень, проведених на її основі, за її теоретичними основами.

Сутнісну характеристику кожного з видів діяльності «як процесу» опитані науковці описали більш ґрунтовно, переважнокладаючи в неї зміст здійснюваної власної діяльності. Як видно із проведеного дослідження «наукова діяльність» – це отримання, систематизація, аналіз, використання

і передача нових наукових знань, знань отриманих у процесі дослідницької діяльності, уявлень, дослідницького, соціально значущого продукту; «дослідницька» – одержання відомостей про певний об'єкт чи явище у процесі виконання експериментальної роботи з метою їх використання у подальшій професійній чи науковій діяльності.

Також погоджуємося з думкою, що не слід відокремлювати наукову діяльність від дослідницької, оскільки не можна розглядати науку як щось монолітне та незмінне. Безперечно, існують усталені принципи та закономірності, на основі яких будуються теорії, підходи та методи, проте вони можуть періодично зазнавати переосмислення. А таке переосмислення є результатом науково-дослідницької і пошукової діяльності. Наука – це пошук та виявлення фактів і закономірностей з перспективою їх подальшого практичного втілення. Наука без пошукової діяльності перетворюється на репродуктивну діяльність.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Проведений аналіз наукових джерел, освітніх нормативних документів та власних досліджень підтвердив складність виокремлення та однозначного тлумачення дефініцій «наукова» та «дослідницька» діяльність із загальнонавчального терміну «науково-дослідницька», який повною мірою характеризує на сьогодні діяльність не лише педагога-дослідника, а і кожного науковця. Співвідношення понять, на нашу думку, полягає у тому, що це самостійні терміни одного порядку, причому, «як вид діяльності» вони є майже тотожними – є творчими, інтелектуальними та пошуковими, але при тлумаченні кожної з діяльностей «як процесу» набувають своїх особливостей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Педагогика: Большая современная энциклопедия / [сост. Е. С. Рапацевич]. Минск : «Соврем. Слово», 2005. 720 с.
2. Сущенко Л. О. Теоретичні і методичні засади організації науково-дослідної роботи майбутніх педагогів у вищих навчальних закладах : автореф. доктора пед. наук : спец. 13.00.04 / Інститут вищої освіти НАПН України. Київ, 2014. 40 с.
3. Лазарев М., Лазарева О. Технології евристичної освіти у професійній підготовці майбутнього педагога. *Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін* : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (16–17 квітня 2019 року, м. Суми). Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. Том 1. С. 12–16.
4. Закон України «Про освіту». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017. № 38–39. Ст. 380.
5. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 3. Ст. 25.
6. Закон України «Про вищу освіту» (2014 р.). *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. № 37–38. Ст. 2004.

REFERENCES

1. Pedahohyka: Bol'shaya sovremennaya éntsiklopedyya [Pedagogy: The Great Contemporary Encyclopedia] / [sost. E. S. Rapatsevych]. Minsk : «Sovrem. Slovo», 2005. 720 s. [in Russian].
2. Sushchenko L. O. *Teoretychni i metodychni zasady orhanizatsiyi naukovo-doslidnoyi roboty maybutnikh pedahohiv u vyshchyykh navchal'nykh zakladakh* [Theoretical and methodological principles of the organization of research work of future teachers in higher educational establishments] : avtoref. doctora ped. nauk : spets. 13.00.04 / Instytut vyshchoyi osvity NAPN Ukrayiny. Kyiv, 2014. 40 s. [in Ukrainian].
3. Lazaryev M., Lazaryeva O. *Tekhnolohiyi evrystychnoyi osvity u profesynniy pidhotovtsi maybutn'oho pedahoha* [Technologies of heuristic education in the future teacher's professional training]. *Innovatsiynyy rozvytok vyshchoyi osvity: hlobal'nyy, yevropeys'kyy ta natsional'nyy vymiry zmin* [Innovative development of higher education: global, European and national dimensions of change] : materialy V Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (16–17 kvitnya 2019 roku, m. Sumy). Sumy : Vyd-vo SumDPU imeni A. S. Makarenka, 2019. Tom 1. S. 12–16. [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrayiny «Pro osvitu» [The Law of Ukraine «On Education»]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady (VVR) [Verkhovna Rada Newsletter (VRN)]*. 2017. № 38–39. St. 380 [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrayiny «Pro naukovu i naukovu-tekhnichnu diyal'nist'» [The Law of Ukraine «On Scientific and Scientific and Technical Activities»]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady (VVR) [Verkhovna Rada Newsletter (VRN)]*. 2016. № 3. St. 25 [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrayiny «Pro vyshchu osvitu» [Law of Ukraine «On Higher Education»] (2014 r.) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady (VVR) [Verkhovna Rada Newsletter (VRN)]*. 2014. № 37–38. St. 2004 [in Ukrainian].